

MONITUM

IN SUBJECTA FRAGMENTA.

1. Opus ex quo descripta sunt fragmenta subjecta, Athanasius lib. de Synod., n. 44, epist. de decretis Nicænæ synodi, n. 23, et epist. de sententia Dionysii passim laudat. Ejusdem meminere Basilius lib. de Spiritu sancto, cap. 29, et Hieronymus, de Script. eccl., c. 79. Sed hi duo Doctores non una ratione illud indicant. Hieronymus enim in libros quatuor distinctum docet: Basilius vero quadam illius verba tamquam ex secunda ad Dionysium cognominem epistola profert. Re autem vera et in libros distinctum esse, et epistolæ nomen ei congruere ex Athanasio constat: qui quidem in eadem epistola de sententia Dionysii et num. 15, dicit: « Dionysius quam primum sui purgandi gratia libros edidit, quos inscripsit Elenchus et Apologia, » et num. 14, de scripto eodem sic loquitur: « Epistolam suam Elenchi et Apologiæ titulo inscripsit. » Epistola igitur erat quatuor in libros distincta, adeoque una ex iis, quas Dionysius a se fusius et tractantis more dictatas, διδασκαλικώτερον ὑψηλούμενος, vocat (Epist. 1, ad Xyst.). Non ab eo statim, ut de accusatione sua communitus fuit, missa est. Nam ne accusationi deesse videretur, si rescribere Romano præsuli diutius differret, huic epistolam præmisit, quam infra, num. 6, ipsum Dionysium Romanum alloquens memorat his verbis: καὶ σοὶ δὲ ἄλλης ἐπιστολῆς ἔγραψα. Quocirca non modo Epistola, sed et epistola secunda ad Dionysium cognominem non male a Basilio appellatur. Simul etiam est Elenchus et Apologia; Elenchus quidem adversariorum et accusatorum Dionysii, qui in hoc opere coarguuntur atque confutantur, Apologia vero ipsius Dionysii qui in eodem de objectis erroribus sese purgare nititur. Quod cum feliciter præstiterit, impudentis calomniæ merito arguit Athanasius Arianos, quod ea velut Dionysii venditare non erubuerint, quæ ille palam aperteque rejecerit.

II. Ista Dionysii apologia eo majoris est momenti, quod specimini nobis sit eorum, quæ fecissent cæteri Patres Nicæno concilio superiores, quibus nonnulla exciderunt arianæ impietati in speciem cognata, si eos similis necessitas ad explicandam apertius mentem suam compulisset. Inde enim facile adducitur quisque ut credat, neminem ex eis futurum fuisse, qui non perinde atque Dionysius, eandem perfidiam damnasset, ex hoc opere quæ exscribenda, quæ prætermittenda duxerit. Athanasius, num. 14, exponit in hunc modum: « Verba ejus quam plurima, quibus res in quæstionem adductas expendit, aut ex allatis ratiociniis colligit, aut interrogatos adversarios coarguit vel obrectatores suos criminatur, ob librorum prolixitatem omittens, ea solum proponam, quæ ad criminationes diluendas necessaria videbuntur. » In iis vero, quæ exscribit, librorum ordinem minime servat, sed prout res tractate postulabant, nunc unum et alterum fragmentum ex libro primo profert, tum aliud ex secundo, subinde quartum rursus ex primo, cui aliud ex quarto adjungit. At cum nostri instituti sit operis ejusdem, utpote ad Romanum pontificem scripti, reliquias accurate colligere, singula fragmenta eo ordine exhibere satius visum est, quem servant inter se libri, ex quibus descripta sunt. Demum si gestorum quæ hoc opus præcesserunt, seriem expendamus, ad tempus circa quod elaboratum est, quodam modo pertingere licebit. Nempe aliquot Dionysii Alexandrini adversus Sabellianos epistolæ, Xysto pontifice vulgatæ, accusationi illius occasionem dederunt. Inde permoti nonnulli Catholici, ipso Alexandrino præsule inscio, Romam convolarunt, et quæ sibi in ejus scriptis displicebant ad Romanum pontificem detulerunt. Statim advenit Dionysius Romanus Dionysium Alexandrinum. Is vero illi satisfacere primum brevibus, moxque prolixioribus litteris, quam primum, ut Athanasius notat, studuit. Quocirca nil vetat quominus hanc Dionysii apologiam ad annum 262 attingere censeamus. Eam quoque eruditus Tillemontius ad anni hujus exitum referri posse arbitratur. CONSTANT.

EPISTOLÆ II

DIONYSII ALEXANDRINI EPISCOPI AD DIONYSIUM ROMANUM,

Seu Operis quod Elenchus et Apologia inscribatur, fragmenta.

Ex primo libro,

1. Non enim erat tempus, quando Deus non erat Pater.

Et in sequentibus (inquit Athanasius) profitetur Christum semper esse, ut pote verbum et sapientiam et virtutem.

2. Neque vero Deus cum hæc non peperisset

1. Οὐ γὰρ ἦν ὅτε ὁ Θεὸς οὐκ ἦν Πατὴρ.

καὶ τοῦτο οἶδεν (ait Athanasius statim post) ἐν τοῖς ἱεῖς, καὶ τὸν Χριστὸν αἰναῖ, λόγον ὄντα, καὶ σοφίαν, καὶ δύναμιν.

2. Οὐ γὰρ δὴ τοῦτων ἄγνος ὢν Θεός, εἶτα ἐπαίδο-

postea Filium genuit : sed quia Filius non a se ipso, A πορήσατο, ἀλλ' ὅτι μὴ παρ' ἑαυτοῦ ὁ Υἱός, ἀλλ' ἐκ τοῦ Patris habet esse. Πατρός ἔχει τὸ εἶναι.

Et post pauca de ipso Filio dicit :

5. Cum sit splendor lucis æternæ, prorsus et ipse æternus est. Luce enim semper existens manifestum est et splendorem semper existere: eo quippe lux esse intelligitur, quod splendeat, ac fieri nequit ut lux non luceat. Rursum enim ad exempla veniamus. Si sol est, est quoque splendor, est et dies: horum si nihil est, multum abest ut sol adsit. Quod si sol æternus esset, dies quoque nunquam deficeret. Nunc autem (neque enim ita se res habet) dies sole incipiente incipit, ac desinente desinit. Deus autem æterna lux est, quæ neque incipit, neque deficiet unquam. Ipsi ergo præluceat ac coexistit æternus splendor, qui sine initio existens et semper genitus, ante eum emicat, quique est ea sapientia, quæ dicit, *Ego eram qua gaudebat: et delectabar quotidie ante faciem ejus omni tempore* (Prov. viii, 30).

Et paulo post sermonem de eodem sic proseguitur :

4. Cum ergo æternus sit Pater, æternus est et Filius, lumen de lumine. Ubi enim est genitor, est et proles. Si autem proles non est, quomodo et cuius potest esse genitor? Atqui ambo sunt, et semper sunt. Cum igitur Deus sit lux, Christus est splendor. Cum autem Spiritus sit, Spiritus enim, inquit, *est Deus* (Joan. iv, 24); congruenter rursum Christus vapor dicitur: *Est enim, inquit, vapor virtutis Dei* (Sap., vii, 25).

Rursumque dicit :

3. Solus autem Filius semper coexistens Patri, et plenus eo qui est, ipse etiam est, cum sit ex Patre (ex Athan., *ibid.*, n. 17).

Ex eodem libro primo (1).

6. Cæterum ubi res factas et opificia quædam D consideranda dixi, hujusmodi rerum velut minus idonearum cursim protuli exempla, quando dixi: Neque planta id est quod agricola, neque scapha id quod navium faber (ex Athan., *ibid.*, n. 18). Deinde congruis et naturæ rei accommodatioribus magis sum immoratus, ac pluribus explicui quæ veriora erant, variis excogitatis argumentis, quæ

Καὶ μετ' ἄλλα (pergit dicere Athanasius) πάλιν περὶ τοῦ αὐτοῦ φησὶν.

5. Ἀπαύγασμα δὲ ὧν φωτὸς ἀαίδιου, πάντως καὶ αὐτὸς αἰδίδιος ἐστίν. ὄντος γὰρ αἰεὶ τοῦ φωτὸς, ὅπλον ὡς ἔσται αἰεὶ τὸ ἀπαύγασμα. τούτω γὰρ, καὶ ὅτι φῶς ἐστίν, τῷ καταναγάζειν νοεῖται, καὶ φῶς οὐ δύναται μὴ φωτίζον εἶναι. πάλιν γὰρ ἐβλήμεν ἐπὶ τὰ παραδείγματα. εἰ ἔστιν ἥλιος, ἔστιν ἡμέρα· εἰ τοιούτων μηδὲν ἐστίν, πολὺ γε δεῖ καὶ παρεῖναι ἥλιον εἰ μὲν οὖν αἰδίδιος ὁ ἥλιος, ἀπαυστος ἂν ἦν καὶ ἡμέρα νῦν δὲ, οὐ γὰρ ἐστίν, ἀρξάμενον τι ἤρξατο, καὶ παυόμενον παύεται. ὁ δὲ γε Θεὸς αἰώνιον ἔστι φῶς, οὔτε ἀρξάμενον, οὔτε ληξόν ποτε. οὐκοῦν αἰώνιον πρόκειται, καὶ συνέστιν αὐτῷ τὸ ἀπαύγασμα ἄναρχον καὶ ἀετιγνές. προφανόμενον αὐτοῦ, ὅπερ ἐστίν ἡ λέγουσα σοφία, Ἐγὼ ἡμῶν ἢ προσέχαιρει· καθ' ἡμέραν δὲ εὐφραίνομαι ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἐν παντί καιρῷ.

Καὶ αὐθις ἰσχυρῶς μετ' ἄλλα (inquit Athanasius), περὶ τοῦ αὐτοῦ λέγει·

4. ὄντος οὖν αἰώνιου τοῦ Πατρὸς, αἰώνιος ὁ Υἱός ἐστίν, φῶς ἐκ φωτὸς ὧν· ὄντος γὰρ γονέως, ἔστι καὶ τέκνον· εἰ δὲ μὴ τέκνον εἶναι, πῶς καὶ τίνας εἶναι δύναται γονεὺς; ἀλλ' εἰσὶν ἄμφω, καὶ εἰσὶν αἰεὶ.

Ἔτι πάλιν προσέθησι ταῦτα (Athanasius ait) :

Φωτὸς μὲν οὖν ὄντος τοῦ Θεοῦ, ὁ Χριστὸς ἐστίν ἀπαύγασμα πνεύματος δὲ ὄντος· Πνεῦμα, γὰρ, φησὶν, ὁ Θεὸς ἀναλόγως πάλιν ὁ Χριστὸς ἀτμός λέγεται· Ἄτμος, γὰρ, φησὶν, ἐστὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως.

Καὶ ἐκ τοῦ δευτέρου (inquit Athanasius) πάλιν φησὶ

5. Μόνος δὲ ὁ Υἱός αἰεὶ συνὼν τῷ Πατρί, καὶ τοῦ ὄντος πληρούμενος, καὶ αὐτὸς ἐστίν, ὧν ἐκ τοῦ Πατρὸς. Hæc excitata sunt serie continua a S. Athanasio in Epistola de Sententia Dionysii, num. 15, p. 255, ed. Benedictin.

COMMENTARIUM.

(1) Quorsum Dionysius sequentia in medium attulerit, Athanasius ita declarat: *Accusatores suos, qui eum mentiebantur dixisse, Filium unum eorum esse quæ facta sunt, et nequaquam esse Patri consubstantialem, iterum in libro primo coarguit his verbis. Unde liquet ea in superiore Dionysii romani epistola confutata esse, quæ Alexandrino objecta fuerant. Il enim, qui Dominum factum esse, sicut unum eorum quæ facta sunt, existimant, in illa, n. 2, refelluntur. Illud quoque notandum, eam fidem,*

6. Πλὴν ἐγὼ γενετὰ τινὰ φήσας νοεῖσθαι, τῶν μὲν τοιούτων ὡς ἀχρειοτέρων ἐξ ἐπιδρομῆς εἶπον παραδείγματα· ἐπεὶ μῦτε τὸ φυτὸν ἔφη (adderem τὸ αὐτὸ εἶναι) τῷ γεωργῷ, μῦτε τῷ ναυπηγῷ τὸ σκάφος. Ἔτι τοῖς ἰκνουμένοι καὶ προσφυσιστέροις ἐνδιέτριψα· καὶ πλέον διεξῆλθον περὶ τῶν ἀληθεστέρων, ποικίλα προσεπειξευρών τεκμήρια, ἅπερ καὶ σοὶ δι' ἄλλης ἐπιστολῆς ἐγραψα· ἐν οἷς ἠλεγξα, καὶ ὁ προφέρουσιν ἐγλήμα κατ' ἐμοῦ ψεύδους

qua Patrem et Filium unius substantiæ, seu consubstantiales credimus, fidelium animis ita semper fuisse insitam, ut cum hoc negare putaretur Alexandrinus antistes, statim a catholicis viris ad romanum pontificem fuerit delatus, nec ille distulerit sese ab hujusmodi opinione alienissimum demonstrare. Nec illud minus observatione dignum, quod non tantum rem verbo ὁμοούσιον significatam, sed et ipsummet verbum aliquo modo rejici fideles tot ante nicænum concilium annis indigne tolerint. Coest.

et tibi in alia epistola exposui; in quibus mendacii A convici etiam illud quod adversum me proferunt crimen, me scilicet non asserere Christum esse Deo consubstantiallem. Tametsi enim me nusquam in Scriptoris sacris hoc vocabulum vel invenisse vel legisse dico, alia tamen argumenta quæ subinde adjuñxi, quæque illi tacerunt, ab hac intelligentia nihil discrepant. Etenim prolem humanam, quæ certe ejusdem generis est atque genitor, in exemplum attuli; dixique revera parentes hoc solum distingui a filiis, quod ipsi non sint filii; aut certe necessario futurum esse, ut neque parentes essent, neque filii. Epistolam autem, ut prædixi, propter præsentem rerum conditionem, penes me non habeo: alioquin ipsa tibi quæ tunc scripsi verba, imo et epistolæ totius exemplum misissem, mitamque siquando mihi ejus copia fuerit. Memini porro plurimas ex rebus inter se cognatis similitudines adjecisse. Etenim plantam, sive ex semine sive ex radice succrescentem, aliam esse dixi ab eo unde pullulavit, tametsi ejusdem omnino sit naturæ: similiter et fluvium e fonte manantem aliam formam ac nomen accipere, neque enim fontem fluvium, aut fluvium fontem appellari, sed hæc duo esse; ac fontem quidem quasi patrem esse, fluvium vero esse aquam ex fonte. Verum hæc quidem et similia, quæ scripta sunt, se non videre quasi cæcutientes dissimulant: duabus autem voculis incompositis, quasi lapidibus, eminus me conantur impetere: non advertentes rebus ignoratis et quæ ut intelligantur interpretatione indigent, C plerumque non modo aliena, sed et contraria exempla lucem afferre.

Ex eodem libro primo.

7. Superius dictum est Deum esse fontem bonorum omnium, Filius vero dictus est fluvius ab ipso emanans: verbum quippe est mentis emanatio, et, ut humano more loquar, ex corde per os emittitur. Mens vero, quæ per linguam prosilit,

ὄν, ὡς οὐ λέγοντος τὸν Χριστὸν ὈΜΟΟΥΣΙΟΝ εἶναι τῷ Θεῷ. εἰ γὰρ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο φημι μὴ εὐρηκέναι, μηδ' ἀνεγνωκέναι του τῶν ἁγίων Γραφῶν, ἀλλὰ γε τὰ ἐπιχειρήματα μου τὰ ἐξῆς, ἃ σεσιωπήκασι, τῆς διανοίας αὐτῆς οὐκ ἀπόδει. καὶ γὰρ ἀνθρωπείαν γονὴν παρεθέμην, δῆλον ὡς οὐσαν ὁμογενῆ· φήσας πάντως τοὺς γονεῖς μόνον ἑτέρουσ εἶναι τῶν τέκνων, ὅτι μὴ αὐτοὶ εἶεν τὰ τέκνα, ἢ μῆτε γονεῖς ἀναγκαῶν ὑπάρχειν εἶναι μῆτε τέκνα, καὶ τὴν μὲν ἐπιστολὴν, ὡς προεῖπον. διὰ τὰς περιστάσεις οὐκ ἔχω προκομίσαι, εἰ δ' οὖν αὐτὰ σοι τὰ τότε ῥήματα, μᾶλλον δὲ καὶ πάσης ἂν ἔπεμψα τὸ ἀντίγραφον· ὅπερ ἂν εὐπορήσω, ποιήσω. οἶδα δὲ καὶ μέμνημαι, πλείονα προσθεῖς τῶν συγγενῶν ὁμοιώματα· καὶ γὰρ καὶ φυτὸν εἶπον ἀπὸ σπέρματος, ἢ ἀπὸ ρίζης ἀεικλόν, ἕτερον εἶναι τοῦ ὄθεν ἐβλάστησε, καὶ πάντως ἐκείνῳ καθέστηκεν ὁμοφυές. καὶ ποταμὸν ἀπὸ πηγῆς ρέοντα, ἕτερον σχῆμα καὶ ὄνομα μετεκληθέναι, μῆτε γὰρ τὴν πηγὴν ποταμὸν, μῆτε τὸν ποταμὸν πηγὴν λέγεσθαι, καὶ ἀμφοτέτερα ὑπάρχειν, καὶ τὴν μὲν πηγὴν οἰοεὶ πατέρα εἶναι, τὸν δὲ πατέρα εἶναι ἐκ τῆς πηγῆς ὕδωρ. ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ τὰ τοιαῦτα μηδὲ ὄραν γεγραμμένα, ἀλλ' οἰοεὶ τυφλωτέων ὑποκρίνονται. τοῖς δὲ θυσι ῥηματικῶς ἀσυνθέτοις, καθάπερ λίθοις, μακρόθεν ἐπιχειροῦσί με βάλλειν· ἀγροῦντες ὡς τῶν ἀγροῦμένων, καὶ προ οὐ μόνον ἀλλοῖα πολλάκις, ἀλλὰ καὶ ὑπεναντία τεκμήρια γίνονται τῶν ἐπιζητουμένων δηλώματα. (Hæc adducuntur a S. Athanasio in Ep. de Sententia Dionysii, num. xviii, p. 255.)

COMMENTARIUM.

Tibi in alia epistola exposui. Athanasius tum epist. de Decretis nic. synodi, n. 25, tum lib. de Synod., n. 44, superiora hujus testimonii verba summam perstringere contentus, ab his illud referre incipit: καὶ δὲ ἄλλης ἐπιστολῆς ἔγραψα, ἐν οἷς ἠλεγξα, etc., ubi vocabula σοι non extat. Verum cum a nullo vetere codice scripto aut edito hic absit, ac tuius sit de integritate alicujus sententiæ ex iis locis dijudicare in quibus plenior et integrior, quam ex iis in quibus minus integra aut decurtata profertur; nihil est cur aliam epistolam ad Dionysium Romanum ante scriptam hic memorari dubitemus; præsertim cum Basilius hanc secundam vocet. CONSTANT.

Nihil discrepant. Hoc est, idem de Christo sentire me demonstrant, quod illi consubstantiallem eum prædicando intelligunt. CONSTANT

Epistolam autem. Hic aliqua memorari videtur Dionysii epistola, ex qua ipsius accusandi occasio accepta est, et unde, ut mox querebatur, adversarii ipsius ita in medium protulerant, quod minus substantiæ seu homousii vocabulum in Scriptoris nusquam legisse se dixerat, ut tacerent argu-

7. Προεῖρηται μὲν οὖν, ὅτι πηγὴ τῶν ἀγαθῶν ἀπάντων ἐστὶν ὁ Θεὸς ποταμὸς δὲ ὑπ' (ἢ ὑπ' ἀπ') αὐτοῦ προχέομενος, ὁ Ἰῶς ἀναγέγραπται· ἀπόβροια γὰρ τοῦ λόγος, καὶ ὡς ἐπ' ἀνθρώπων εἰπεῖν, ἀπο καρδίας διὰ στόματος ἐξοχεται, ἕτερος γενόμενος τοῦ ἐν καρδίᾳ

menta vel exempla, quibus id, quod prædicto vocabulo significatur, asseverabat. Quapropter assentiendum est, ut videtur, Tillemontio, qui epistolam ad Ammonium et Euphranorem hic notari censet. Hinc etiam colligere est Dionysium turbulento tempore, quo propria etiam scripta penes se non haberet, hoc opus concinnasse. Quamvis enim Valeriani persecutio, hoc imperatore anno 260 deleta atque capto, cessarit, Alexandrinam tamen urbem ad annum 262, pacatam non fuisse Dionysii ipsius festiva seu paschales epistolæ testes sunt. CONSTANT.

Voculis incompositis. Quibus scilicet Dionysius Patris et Filii distinctionem ostensurus, plantæ et agricolæ necnon scaphæ et fabri non satis accuratis similitudinibus usus fuerat. CONSTANT.

Mens vero. Hoc est, cogitatio, quæ vocis beneficio foras emittitur. Ea ipsa similitudo, qua nunc Dionysius unitatem simul et distinctionem Patris ac Filii illustrat, postea Augustino ad explicandum incarnati Verbi mysterium familiaris fuit. Sicut ergo, inquit serm. 119. nov. edit., n. 7, verbum meum prolatum est sensui tuo, nec recessit a corde meo; sic illud Verbum prolatum est sensui nostro, nec

alia est à verbo quod in corde existit. Hoc enim postquam illam præmisit, remanet, est quo quale antea erat: illa vero præmissa avolat et circumquaque fertur; et sic utrumque in utroque est, tametsi aliud ab altero, et unum sunt, licet duo sint: sic namque Pater et Filius unum esse et in se invicem esse dicti sunt.

λόγου, ὁ διὰ γλώσσης νοῦς προσηπῶν. ὁ μὲν γὰρ ἔμενει προπέμψας, καὶ ἔστιν αἰὼς ἦν. ὁ δὲ ἐξέπη προπεμφθεὶς, καὶ φέριται πανταχοῦ. καὶ οὕτως ἐστὶν ἑκάτερος ἐν ἑκατέρῳ ἕτερος ὡς θετέρου· καὶ ἐν εἰσιν, ὄντες δύο. οὕτω γὰρ καὶ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν, καὶ ἐν ἀλλήλοις ἐλίχθησαν εἶναι. (Allatā hæc a S. Athanasio in *Epist. de Sententia Dionysii*, n. xxiii, p. 259.)

Ex secundo libro.

8. Singula nomina a me prolata se invicem nec separari queunt, nec dividi (*ex Athanas. ibid.*, n. 17). Patrem dixi, et prius quam Filii mentionem facerem, jam eum in Patre significavi. Filium ad-junxi, ac Pater, etiamsi eum non prius nominassem, jam omnino in Filio comprehensus fuerat. Spiritum sanctum addidi: sed simul unde et per quem processerit subtexui. Illi autem ignorat, neque Patrem, qua pater est, a Filio alienari posse: nam illud nomen causa est evidens cohærentiæ et conjunctionis: neque Filium a Patre separari; hoc namque vocabulum pater communicationem indicat. Est et in manibus illorum Spiritus, qui neque a mittente, neque a ferente divelli potest. Quomodo igitur ego, qui talibus utroque nominibus, illa a se invicem separata et omnino divisa existimem?

Paucis interjectis addit:

9. Ita quidem unitatem indivisibilem in Trinitate dilatamus, et rursum Trinitatem quæ minui nequit, in unitatem contrahimus.

8. Τῶν ὑπ' ἐμοῦ λεχθέντων ὀνομάτων ἕκαστον ἀχώριστόν ἐστι καὶ ἀδιαίρετον τοῦ πλησίον· Πατέρα εἶπον, καὶ πρὶν ἐπαγγῆναι τὸν Υἱόν, ἐσημανα καὶ τοῦτον ἐν τῷ Πατρὶ· Υἱὸν ἐπήγαγον· εἰ καὶ μὴ προειρήκειν τὸν Πατέρα, πάντως ἂν ἐν τῷ Υἱῷ προεἰληπτο. ἄγον Πνεῦμα προσέθηκα ἀλλ' ἅμα καὶ πόθεν καὶ διὰ τίνας ἦεν ἐφήρμισσα. οἱ δὲ οὐκ ἔσασιν ὅτι μήτε ἀπηλλοτριώται Πατὴρ Υἱοῦ, ἢ πατὴρ, προκαταρκτικῶν γὰρ ἐστὶ τῆς συναφείας τὸ ὄνομα. οὕτε ὁ Υἱὸς ἀπόκειται τοῦ Πατρὸς· ἢ γὰρ ΠΑΤΗΡ προσσηγορία δηλοῖ τὴν κοινωνίαν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν ἐστὶ τὸ Πνεῦμα, μήτε τοῦ πέμποντος, μήτε τοῦ φέροντος, δυναμέων στέρεσθαι· πῶς οὖν ὁ τοῦτοις χροόμενος τοῖς ὀνόμασι, μεμερίσθαι ταῦτα καὶ ἀφορίσθαι παντελῶς ἀλλήλων οἶμαι;

Καὶ μετ' ὀλίγα (inquit Athanasius), ἐπέφη λέγων·

9. Οὕτω μὲν ἡμεῖς εἰς τὴν ΤΡΙΑΔΑ τὴν μονάδα πλατύνομεν ἀδιαίρετον, καὶ τὴν ΤΡΙΑΔΑ πάλιν ἀμειῶτον εἰς τὴν μονάδα συγκεφαλαιούμεθα. (Adducuntur hæc ab Athanasio, ubi supra, n. xvii, p. 254.)

Ex eodem libro secundo.

10. Si quis autem calumniator, eo quod Deum omnium factorem et creatorem dixi, putet me etiam Christi creatorem dixisse, advertat me prius Patrem ipsum appellasse; quo in vocabulo simul enuntiatum est et Filius (*ex Athanas. ibid.*, n. 20). Postquam enim Patrem dixi factorem, subdidi: Neque pater eorum est, quorum est factor, si proprie is pater esse intelligatur qui genuit (latitudinem enim vocabuli hujus, pater, in sequentibus expendemus): neque factor pater, si solus opifex factor dicatur. Apud Græcos enim qui sapientes sunt, suorum librorum factores vocantur. Apostolus quoque ait: *Factor legis* (*Rom.*, ii, 15; *Jac.*, iv, 12). Rerum etiam intrinsecarum, cujusmodi sunt

10. Ἐὰν δὲ τις τῶν συκοφαντῶν, ἐπειδὴ τῶν ἀπάντων ποιητὴν τὸν Θεὸν καὶ δημιουργὸν εἶπον, οἴεται με καὶ τοῦ Χριστοῦ λέγειν, ἀκουσάτω μου πρότερον Πατέρα φήσαντος αὐτὸν, ἐν ᾧ καὶ ὁ υἱὸς προσέγραπται· μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν Πατέρα ποιητὴν ἐπαγγέλλεται· καὶ οὕτε πατὴρ ἐστὶν ὧν ποιητής, εἰ κυρίως ὁ γεννήσας ΠΑΤΗΡ ἀκούοιτο· τὴν γὰρ πλατύτητα τῆς τοῦ ΠΑΤΡΟΣ προσσηγορίας ἐν τοῖς ἑξῆς ἐπεξεργασόμεθα. οὕτε ποιητής ὁ πατὴρ, εἰ μόνος ὁ χειροτέχνης ποιητής λέγοιτο. παρ' Ἑλλήσι γὰρ ποιηταὶ καὶ τῶν ἰδίων καλοῦνται λόγων οἱ σοφοί. καὶ ὁ ποιητής, ὁ Ἀπόστολος εἶπε, ὁ νόμου, καὶ τῶν ἐγκαρδίων γὰρ, ἀρετῆς ἢ κακίας ποιηταὶ καθίστανται, ὡς εἶπεν, ὁ Θεός· Ἐμενεα

COMMENTARIUM.

recessit a Patre suo. Verbum meum erat apud me, et processit in vocem: Verbum Dei erat apud Patrem, et processit in carnem.

COUSTANT.

Singula nomina, etc. Præmonet hic Athanasius, Dionysium adjecisse quod sequitur, ad amovendam alteram quorundam suspicionem, qui dicebant: *Cum Patrem dicit Dionysius, Filium non nominat; et vice versa cum Filium dicit, Patrem non memorat: sed dividit, removet ac separat Filium a Patre.*

COUSTANT.

Nomen. Hoc est quod subinde patres uno verba dixere *relativum*, quod scilicet ita cum altero connexum est, ut unum enuntiarī nequeat,

quin alterum simul menti obversetur. Quocirca Hilarius lib. vii de *Trinit.*, n. 31, de fide catholica ait: *Confitendo Patrem, confessa Filium est; credens in Filium, credidit et in Patrem: quia et nomen patris habet in se filii nomen; non enim nisi per filium pater est: et significatio filii demonstratio patris est, quia nisi ex patre sit filius.* COUST.

Communicationem. Scilicet relationis, qua pater sine filio necesse nec cogitari potest.

COUSTANT.

Si quis autem, etc. Quo in loco Dionysius dixerit quæ sequantur, Athanasius non indicat. In his certe habetur explicatio quedam superius dictorum repetitio.

COUSTANT.

virtus et vitium, factores nuncupantur, quemad- A τοῦ ποιῆσαι κρίσειν, ἐποίησέ δὲ ἀνομίαν. (Adducta hæc a modum dixit Deus : *Expectavi ut faceret iudicium*, S. Athanasio, ubi supra, n. xx, p. 257.)
[*fecit autem iniquitatem* (Isa. , 5, 7).

Addit Athanasius, n. 21, Dionysium, *Quod Deum Christi factorem dixisset*, reprehendentibus, diversa responsa dedisse, quibus se purgaret, dicens.

11. Neque sic reprehendum esse hoc dictum; se enim factoris nomine usum esse dicit propter carnem quam verbum assumpserat, quæ utique facta est. Quod si quis illud de Verbo dictum fuisse suspicetur, et id quoque remota contentione audiendum erat. Sicut enim Verbum rem factam esse non sentio; ita nec Deum factorem, sed patrem ejus dico. Sed et si quando de Filio disserens, obiter Deum factorem dixerem, neque defensione careat hæc locutio. Nam sapientes apud Græcos librorum suorum factores se nuncupant, tametsi iidem librorum suorum patres sunt. Divina autem Scriptura motuum qui ex corde prodeunt, nos factores vocat, cum nos factores legis et iudicii et justitiæ dicit.

11. Μηδ' οὕτως ἐπιλήψιμον εἶναι τὸν λόγον ἡριπνεύειν γὰρ ποιητὴν φησὶ διὰ τὴν σάρκα, ἣν ἀνέλαβε, γεννητὴν οὖσαν αὐτὴν, ὁ Λόγος. Εἰ δὲ καὶ περὶ τοῦ λόγου τις ὑπονοήσῃ τοῦτο λελέχθαι, καὶ οὕτως ἐπρεπεῖν αὐτοῦ ἀφελουεῖσθαι ἀκούσαι. ὡς γὰρ οὐ ποίημα φρονῶ τὸν Λόγον, καὶ οὐ ποιητὴν, ἀλλὰ πατέρα τὸν Θεὸν αὐτοῦ λέγω. καὶ κἀν ἐξ ἐπιδρομῆς εἶπω ποιητὴν τὸν Θεὸν διαγοῦμενος περὶ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ οὕτως ἀπολογησασθαι δυνατόν. ποιητὰς γὰρ τῶν ἰδίων λόγων Ἕλληνων μὲν οἱ σοφοὶ φασὶ, καίτοι πατέρας ἑαυτοῦς ὄντας τῶν ἰδίων λόγων. ἡ δὲ θεία Γραφή καὶ τῶν ἀπὸ καρδίας κινήματων ποιητὰς ἡμᾶς διαγορεύει, ποιητὰς νόμου καὶ κρίσεως καὶ δικαιοσύνης λέγουσα.

Ex eodem libro secundo.

12. In principio erat Verbum (6) : sed non erat Verbum quod Verbum produxerit (ex Athan., *ibid.*, n. 25) : Verbum enim erat apud Deum (Joan., 1). Dominus sapientia est : non erat igitur sapientia qui sapientiam produxit; Ego enim eram, inquit, qua delectabatur (Prov. viii, , 30). Veritas est Christus : Benedictus autem, ait Deus veritatis.

12. Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος ἄλλ' οὐκ ἦν λόγος ὁ τὸν Λόγον προέμενος. Ἦν, γὰρ, ὁ Λόγος πρὸς τὸν Θεὸν ἡ σοφία γεννητὴν ὁ Κύριος ἡ σοφία ὁ τὴν σοφίαν ἀνεῖς. Ἐγὼ, γὰρ, ἦμην, φησὶν, ἣ προσέχαιρεν. ἀλήθειά ἐστιν ὁ Χριστός. Ἐλλόγητος δὲ, φησὶν, ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας. (Profert hæc S. Athanasius, ubi supra, n. XXI, p. 160.)

Ex tertio libro.

13. Vita ex vita genita est, quemadmodum e fonte flumen emanavit, et ex inextincto lumine splendidum lumen accensum est (ex Athan., *ibid.*, n. 18).

13. Ζωὴ ἐκ ζωῆς ἐγεννήθη καὶ ὡσπερ ποταμὸς ἀπὸ πηγῆς ἐρέρευσε καὶ ἀπὸ ἀσβέστου λαμπρὸν φῶς ἀνήψθη. (Adducuntur hæc a S. Athanasio Ep. de Sententia Dionysii, n. xviii. p. 256.)

Ex libro quarto.

14. Sicut mens nostra eructat a seipsa verbum (Athan., *ibid.*, n. 25), ut ait Propheta : *Eructavit cor meum verbum bonum* (Psal XLIV, 2), estque virumque alterum ab altero, proprium et ab altero distinctum obtinens locum, cum illud quidem in corde, istud vero in lingua et ore commoretur et moveatur : neque tamen inter se distant, aut se invicem privantur; neque mens sine verbo est, neque verbum sine mente : sed mens verbum facit et in ipso apparet, ac verbum exhibit mentem in qua factum est. Et mens quidem est quasi verbum immanens, verbum vero mens prosiiliens. Mens in verbum transit : verbum autem mentem in circumstantes auditores transmittit : sicque mens per verbum in auditorum animis insidet, simul ingressa cum verbo. Ac mens quidem est quasi pater verbi in seipsa existens;

14. Ὡς γὰρ ὁ ἡμέτερος νοῦς ἐρέυγεται μὲν ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν λόγον, ὡς εἶπεν ὁ προφήτης, Ἐξηρέυξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν καὶ ἐστὶ μὲν ἐκάτερος ἕτερος θατέρων, ἴδιον καὶ τοῦ λοιποῦ κεχωρισμένον εὐληχῶς τόπον, ὁ μὲν ἐν τῇ καρδίᾳ, ὁ δὲ ἐπὶ τῆς γλώττης καὶ τοῦ στόματος οἰκῶν τε καὶ κινούμενος οὐ μὴν διεστήκασιν, οὐδὲ καθάπαξ ἀλλήλων στέρονται, οὐδὲ ἐστὶν οὔτε ὁ νοῦς ἀλόγος οὔτε ἄνοος ὁ λόγος ἄλλ' ὅγε νοῦς ποιῶν τὸν λόγον ἐν αὐτῷ φαίνεται, καὶ ὁ λόγος δεικνύει τὸν νοῦν, ἐν αὐτῷ γενόμενος. καὶ ὁ μὲν νοῦς ἐστὶν οἷον λόγος ἐγκείμενος ὁ δὲ λόγος νοῦς προπηδῶν καὶ μεθίσταται μὲν ὁ νοῦς εἰς τὸν λόγον, ὁ δὲ λόγος τὸν νοῦν εἰς τοὺς ἀκροατὰς ἐγκυκλιᾷ, καὶ οὕτως ὁ νοῦς διὰ τοῦ λόγου ταῖς τῶν ἀκούοντων ψυχαῖς ἐνεδρύεται, συνεισιῶν τῷ λόγῳ καὶ ἐστὶν ὁ μὲν οἷον πατὴρ ὁ νοῦς τοῦ λόγου, ὡν ἐφ' ἑαυτοῦ ὁ δὲ καθάπερ υἱὸς ὁ λόγος τοῦ νοῦ, πρὸ ἐκείνου μὲν ἀδύνατον, ἀλλ' οὐδὲ ἐξελθὲν ποθεῖν, σὺν ἐκείνῳ γενόμενος, βλαστήσας

COMMENTARIUM.

(1) *Librorum suorum patres sunt.* Ea mente a Clemente Alexandr. initio Stromatum dicti sunt *libri animæ liberi*. ψυχῆς ἔργονοι οἱ λόγοι. Subinde vero, n. 14, Dionysius idipsum planius explicat.

In principio, etc. Athanasius, postquam verba

sequentia retulit, iis Sabellium simul et Arium profligari observat, ipseque isdem subjicit explanationem, quam consuluisse operæ pretium fuerit.

COUSTANT.

verbum autem velut filius mentis, ne ante ipsam neque extra ipsam factum esse potest, sed cum ipsa existit, a qua germen et originem sumpsit. eodem quoque modo Pater maximus et mens universalis ante omnia Filium habet Verbum ac sermonem sui ipsius interpretem et angelum.

Α δὲ ἀπ' αὐτοῦ. οὕτως ὁ Πατὴρ ὁ μέγιστος καὶ καθόλου νοῦς πρῶτον τὸν Υἱὸν Λόγον ἐρμηνεύει καὶ ἄγγελον ἑαυτοῦ ἔχει. (Adducuntur hæc a S. Athanasio, ubi supra, n. 23, p. 259.)

Circa medium operis .

15. Si eo quod tres sint hypostases, divisas dicant, tres sunt, etiamsi nolint; aut divinam Trinitatem prorsus e medio tollant. (Ex Basilio, lib. de Spir. sancto, c. 29).

15. Εἰ τῶ τρεῖς εἶναι τὰς ὑποστάσεις, μεμερισμένας εἶναι λέγουσι. τρεῖς εἰσι. καὶ μὴ θέλωσιν, ἢ τὴν θεῖαν ΤΡΙΑΔΑ κατελεῖν ἀνελέτωσιν.

Ac rursus :

καὶ πάλιν (inquit S. Basilius M.) :

Θειοτάτη γὰρ, διὰ τοῦτο, μετὰ τὴν Μονάδα, καὶ ἩΤΡΙΑΣ.

Extant hæc apud S. Basilius Magnum de Spiritu Sancto, cap. penult. p. 61.

Propter hoc enim, post unitatem, est et divinisissima Trinitas.

Clausula totius operis.

16. His omnibus congruenter et nos, etiam forma regulaque a senioribus qui ante nos vixerunt accepta, concordanti cum illis voce et gratiarum actionem et nunc etiam epistolam quam scribimus vobis absolvemus : Deo autem Patri et Filio Domino nostro Jesu Christo cum sancto Spiritu gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

16. Τοῦτοις πᾶσιν ἀκολουθῶν καὶ ἡμεῖς, καὶ δὴ παρὰ τῶν πρὸ ἡμῶν πρεσβυτέρων τύπον καὶ κανόνα παρελαφότες, ὁμοφώνως τε αὐτοῖς προσευχαριστοῦντες, καὶ δὴ καὶ νῦν ὑμῖν ἐπιστέλλοντες, καταπαύσομεν τῶ δὲ Θεῷ Πατρὶ, καὶ Υἱῷ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, δόξα καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. (Adduxit hæc S. Basilius M. in Lib. de Spiritu Sancto, cap. penult. p. 60, ed. Benedictin.)

De opere ipso hæc retulit S. Athanasius.

17. Queritur deinde (Dionysius), quod accusatores sententias suas non integras referant, sed truncatas, et quod non bona conscientia, sed mala pro libidine loquantur; quos similes ait beati apostoli epistolarum calumniatoribus. Certe singulis accusatorum verbis occurrens, omnibus eorum argumentis solutionem adhibet; cumque Sabellium prioribus illis scriptis planissime confutavit, his posterioribus fidem suam omnino piam declarat.

C 17. Αἰτιᾶται (Dionysius) τοὺς κατεπιπόντας αὐτοῦ, ὡς μὴ ὁλοκλήρως λέγοντας, ἀλλὰ περικόπτοντας αὐτοῦ τὰς λέξεις, καὶ ὡς μὴ καλῆ συνειδήσει, ἀλλὰ πονηρᾷ. λαλοῦντας ὡς θέλουσι. τοῦτους τε τοῦτοις ἀπεικάζει τοῖς τὰς τοῦ μακαρίου Ἀποστόλου διαβάλλουσιν Ἐπιστολάς..... ἀμείλει καὶ πρὸς ἕκαστον τῶν ὑπὸ τῶν κατηγορῶν εἰρημένων ἀπαντῶν, πάντα τὰ παρ' αὐτῶν προφερόμενα θεραπεύει καὶ Σαβέλλιον μὲν ἐν ἐκείνοις (scil. in prius scriptis) ἀνατρέπει, ἐν τούτοις δὲ δείκνυσιν ὁλόκληρον ἑαυτοῦ τὴν εὐσεβῆ πίστιν. (De Sententia Dionysii, num. xiv, p. 255.)

COMMENTARIUM.

Basilius tria fragmenta subsequentia nobis asservavit, ac postremum quidem primo loco proferens, præmonet ipsa a se exhiberi verba, quibus Dionysius Alexandrinus in secunda ad cognominem epistola sermonem, περὶ ἔλεγχον καὶ ἀπολογίας, finit, seu opus de quo agimus absolvit et el. usit. Tum quod nos primum ponimus, huic subiciens, illud citat in hunc modum : Idem et circa medium scripti loquitur adversus Sabellianos. Unde palam est opus illud, quod Athanasius in quatuor libros divisum notat, a Basilio in quatuor epistolas minime fuisse distinctum; alioquin is doctor totius operis clausulam ex quarta, non ex secunda epistola laudasset. Ipse etiam subjectum Dionysii testimonium circa medium scripti haberi indicans, totum illud opus velut unum scriptum, unamve epistolam, non diversas censere se confirmat. Pluris interest observare discrimen, quo Dionysii duo idem ἀποστάσεις vocabulum usurpant. Nam Romanus hac voce substan-

tiam seu essentiam et usiam intelligit, eaque ratione tres hypostases in Deo admittere refugit. Alexandrino vero nihil aliud hypostasis, nisi quod Latini personæ nomen, sonat. Quocirca et tres hypostases catholice prædicat. Ideo enim Dionysio alii-que qui Sabellium impugnabant, non sufficere videbatur trium personarum prædicatio, quia et Sabellius tres in Deo personas, quales unus et idem homo in theatro representare potest, ultro confitebatur. Quamquam Basilius Cæsariensis ep. 41, ad Maximum philosophum, Dionysium aliquando in Deo non solum ἐτερότητα ἀποστάσεως, sed et οὐσίας διαφορὰν constitui-ss, item ὁμοῦσιον primo respuisse, ac postmodum in apologia ad cognominem missa admisi-ss scribit. Quo factum est, inquit, ut varius sit deprehensus et inconstans in conscriptionibus suis. Verum aliter eum, si Athanasii epistolam de sententia Dionysii tunc legisset, locuturum fuisse Baronius putat.

COUSTANT.